

ERYTHRAI'DE DEMETER TAPINIMI

CULT OF DEMETER IN ERYTHRAI

Çiğdem GENÇLER-GÜRAY**

Makale Bilgisi **Article Info**
Başvuru:18 Ağustos 2018 Recieved: August 18, 2018
Kabul: 29 Ağustos 2018 Accepted: August 29, 2018

Özet

İzmir ili Çeşme ilçesine bağlı bulunan Ildırı'da konumlanan Erythrai antik yerleşimi on iki İon kentinden biridir. Kentte yapılan kazılar ve araştırmalar sonunca, yerleşimde, başta Athena ve Herakles olmak üzere, çok sayıda tanrıya tapınımın olduğu tespit edilmiş. Bu tanrılardan biri de Demeter'dir. Tahıl ve ekin tanrıçası olarak bilinen Demeter, genellikle, kızı Persephone ile birlikte gösterilmektedir. Erythrai'de bulunmuş olan çok sayıdaki epigrafik belge, kentte yedi farklı Demeter ve Persephone tapınımının olduğunu göstermektedir. Çalışmada, kentteki Demeter tapınımı epigrafik, nümismatik ve arkeolojik veriler ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erythrai; İonia; Demeter ve Persephone; Kült; Sibyll

Abstract

The ancient city of Erythrai that has been located near Ildırı of Çeşme town in İzmir is one of the 12 Ionian cities. As a consequence of the excavations and the researches in the city, it has been determined that there were many worshipping rituals for many Gods/Goddesses mainly including Athena and Heracles. One of these goddesses is Demeter. Demeter-known as the goddess of agriculture and grain-is usually illustrated with his daughter Persephone. Many epigraphic material that has been found in the city indicate that there had been 7 different worship rituals for Demeter and Persphone in Erythrai. In this study, the worshipping rituals for Demeter have been evaluated in the light of epigraphic, numismatic and archaeological findings.

Key Words: *Erythrai; Ionia; Demeter and Persephone; Cult; Sibyll*

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, cigdemgencler@gmail.com

Bu çalışmanın oluşumunda yardımlarını esirgemeyen kazı başkanımız Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın Orbay'a, Arş. Gör. Türkan Banu Güler'e, Ersin Bakış'a, Cenk ve Zeynep Güray'a, Ayşe Mine Gençler Özkan'a ve tüm kazı ekibine gönülden teşekkürlerimi sunarım.

İzmir ili Çeşme ilçesine bağlı bulunan Ildırı'da konumlanan Erythrai antik yerleşimi on iki İon kentinden biridir. Son yıllarda Cennettepe'de yapılan kazılarda M.Ö. 3. bine ait yerleşim katmanlarının bulunması¹, Erythrai'ın çok uzun zamandır yaşanan bir merkez olduğunu göstermiştir. Akurgal Dönemi kazılarında ele geçen Protogeometrik Dönem malzemesi, kentin İon Kolonizasyon sürecini ve kent üzerindeki Attika etkisini yansıttığının yanında², yerleşimde, Doğu Akdeniz'in etkisi de akropol kazılarında ele geçen çok sayıda fayans ve fildişi eserlerle saptanmıştır³. M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Hellen kentlerinde başlayan kolonizasyon hareketleri, bu kültürün Akdeniz'in doğu ve batısındaki uzak yerlere kadar yayılmasına ve buralardaki toplulukların etkisi altına girmesine neden olmuştur. Bu etkileşimi gösteren en önemli kanıtlar, toplumların dinsel ve kültürel yapılarıdır.

Çalışma konumuzun da dahil olduğu dinsel yapılanmalardaki etkileşimler daha çok yeni oluşturulan mitolojik hikayeler ve bunlarla bağlantılı tanrılara verilen yeni sıfatlar ve yeni ikonografilerle fark edilmektedir. Tanrıların, tek bir isimle değil de bu isimlerine eklenen bir epiteth ile farklı tapınımlarının olmasındaki başlıca neden budur ve bu yeni oluşturulan sıfatlarla her bir kültürün mutlaka gerekçeli bir mitolojik açıklaması da mevcuttur.

Erythrai'daki Demeter tapınıma değinilecek bu çalışmadaki amacımız, tanrıça Demeter ve onun Erythrai'daki kültleri üzerine bugüne kadar yapılmış, özellikle epigrafik, çalışmaları toplayıp sunmak ve bu bilgileri yeni çıkan arkeolojik verilerle desteklemektir.

Kentte şu ana Athena'ya atfedilen Akropolis'teki tapınak kalıntıları, Herakleion(?) ve yerleşimin kırsalında tespit edilen kaya kutsal alanları ve Naiskoslu Kybele tasvirleri dışında, tapınım ve tapınağa dair başka hiçbir

¹ Kentte, 1964-1982 yılları arasında Prof. Ekrem Akurgal ve Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu tarafından kazılar yapılmıştır. Bu süreçte özellikle kentin Akropolis, tiyatro ve Roma Dönemi Villarının konumlandığı Cennettepe alanlarında uzun süren çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Bayburtluoğlu 1975, Bayburtluoğlu 1977, Akurgal 1979, Akurgal 1980). 1988 yılında Prof.Dr. Ömer Özyiğit, kentin kuzeyinde yer alan seramik atölyelerinde kısa süreli kazılar yapmış (Özyiğit 1990), 2006 yılından itibaren de yerleşim, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın Orbay başkanlığında tekrardan kazı çalışmaları başlamıştır (Akalın 2008, 299-312; Akalın 2009, 139-158; Akalın 2010, 381-395; Akalın 2011, 342-359; Akalın 2012, 509-534). M.Ö. 3. bin yerleşimi kazıları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu tarafından sürdürülmektedir.

² Bayburtluoğlu 2015, 62.

³ Bayburtluoğlu 2015, 63.

arkeolojik veri ile karşılaşmamıştır⁴. Ancak, antik kaynaklar, epigrafik ve nümismatik verilere bakıldığında Erythrai'da çok sayıda tanrıya tapınımın izleri görülür. Bu veriler ışığında, kentte Athena ve Herakles tapınımının önemli bir yerinin olduğu; ayrıca, Zeus ve Hera, Apollon, Artemis, Leto, Asklepios, Hekate, Aphrodite, Ares, Hermes, Dionysos, Kybele, Demeter ve Persephone tapınımının da olduğu bilinmektedir. Bu tanrıların dışında, Sybill ve Korybant gibi karakterler de tanrı gibi tapınım görmüştür⁵.

Demeter ve Persephone Üzerine

Çalışmamızın konusunu oluşturan Demeter, Kronos ve Gaia'nın kızı, Zeus'un ise kız kardeşidir. Tanrıça, tahıl ve ekin tanrısı olarak bilinir. Demeter'in, Zeus ile birleşmesinden Persephone ya da bir diğer deyişle Kore adında bir kızı olur. Antik Yunan dinsel yapılanmasında anne-kız karakterini oluşturan bu tanrıçalar, bolluk ve bereketin sembolü olarak da kabul edilir. Persephone'yi, Demeter'in diğer erkek kardeşi Hades'in ölümler ülkesine kaçırmayı ve onu en azından yılın üçte birini Hades'te yani ölümler ülkesinde geçirecek şekilde oraya bağlaması, Demeter ritüellerinin de temelini oluşturmuştur. Uzun bir süre Hades'teki kızını bulamayan Demeter, dünyada kuraklığın yaşanmasına neden olmuş, kızının yanına gelmesiyle birlikte doğayı yeniden canlandırmıştır. Temelde, doğanın ölüp-dirilme döngüsünü anlatan bu mitos üzerinden çok sayıda farklı dinsel bayramın yapıldığı, Demeter'in ve Persephone'nin ya tek olarak ya da anne-kız olarak farklı sıfatlarla çeşitli kültlerinin olduğu bilinmektedir.

Atina'nın yaklaşık 18 km. kuzey batısındaki Eleusis'te yer alan kutsal alan, Demeter ve Persephone tapınımının ana merkezi olarak kabul edilir ve burada gerçekleştirilen törenler antik dünyanın en önemli gizem ayinleri olarak bilinir. Hem "Eleusis Gizemleri" hem de Demeter - Persephone için yapılan diğer törenler hakkında elimizde mevcut olan bilgiler önemli

⁴ Akurgal Dönemi kazılarında ortaya çıkarılan Akropolis Athena tapınağında Arkaik Dönem'e kadar giden çok sayıdaki eser bugün İzmir Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir (Akurgal 1979; Akurgal 1980; çoğunluğu Akropolis kazısında bulunmuş terracottalar için: Bayburtluoğlu 1977). İldırı "Değirmen Tepe" nin güney eteklerinin "Herakleion" olarak tanımlanmasındaki temel neden, bu alanda arkaik döneme ait büyük mimari parçaların yüzeyde dikkat çekmesidir. 2009 yılında bu alanda yapılan sondajlarda olasılıkla Geç Arkaik Dönem'e ait çok bezemeli (Quadriga süren genç) pişmiş toprak simanın ele geçmesi bu düşüncüyü çok kesin olmasa da destekler niteliktedir (Akalın 2010, 348-359). Kaya Kutsal alanları için bkz.: Akalın 2008, 1-7; Akalın-Orbay 2012, 1-12; Erdoğan 2006, 115-144.

⁵ Apollon rahibesi olarak bilinen Sibyll, antik dünyanın ünlü kahinlerinden biridir. Korybant'lar ise Kybele'nin rahipleridir: Graf 1985, 149-375.

ölçüde, M.Ö. yaklaşık 7.yüzyılın sonlarına ait olduğu düşünülen Homeros Hymnos'larındaki Demeter bölümüne dayanmaktadır⁶. Hymnos'da, Demeter-Persephone hikayesinin temelini, Persephone'nin Hades tarafından kaçırılışı oluşturmaktadır. Hymnos'un devamında, Demeter'in yas ve oruç tutması, Iambe'nin Demeter'i eğlendirmesi, Demeter'in "Kykeon" denilen içkiyi içmesi ve bebek Demophon'a bakıcılık yapıp onu ölümsüzleştirmek için ateşe tutması gibi anlatımlarla karşılaşılır. Bu anlatımlar, aynı zamanda, gerçekleştirilen gizem törenlerinin temel kurgusunu da oluşturmakta, törenlerde hikayenin alegorik bir anlatımı sunulmaktadır⁷.

Hymnos'daki Iambe karakteri, Demeter'i yasından çıkartıp, güldüren kişi olduğu için önemlidir. Bu karakter, Eleusis'teki kral Keleus'un sarayında çalışan bir hizmetçi kızıdır. Keleus'un kızları Eleusis'te "Bakire Kuyusu" olarak adlandırılan kuyu yanında gördükleri, yaşlı bir kadın görünümündeki Demeter'i evlerine getirirler. Anneleri Metaneira, kucağında küçük oğlu Demophon ve Iambe onları karşılar. Iambe müstehcen danslarla ve elbisesinin kaldırıp çıplak belden aşağısını göstererek, çok uzun süredir yüzü hiç gülmeyen Demeter'i nihayet güldürmeyi başarır⁸. Bir başka hikayede ise Demeter'in köylü Dysaules ve karısı Baubo'nun yanında olduğu ve bu sefer Baubo'nun yine müstehcen danslarla Demeter'i güldürdüğü anlatılır⁹. Demeter gizem ve bayramlarında benzer şekilde açık saçık danslar ve sözlerin söylenmesindeki temel nedenin de bu olduğu belirtilir¹⁰. Bu şekilde basit ve biraz da görgüsüz davranışlar sonucunda Demeter'in gülmesi, yasin bittiğinin bir müjdesi gibidir. Bu nedenle Iambe ya da Baubo, ve onların Demeter'i eğlendiren davranışları, bereketin yeniden doğmasında rol oynayan önemli faktörlerdir. Daha sonra, sunulan şarabı kabul etmeyen Demeter, kendine arpa, su ve nereden oluşan "Kykeon" denilen bir karışım yaparak onu içer. Bu nedenle, mayalı bir içki olan ve içinde alkol bulunduran "Kykeon" Demeter ayinlerine katılanlar tarafından da içilmesi gereken önemli bir içkiydi. Bu içki, olasılıkla, öncesinde oruç tutan katılımcıları, kısa sürede etkileyerek halüsinojen bir etki de yaratmaktaydı¹¹.

⁶ Homeric Hymns, Demeter 1-495.

⁷ Clinton 1993, 90.

⁸ Kerényi 2012, 75.

⁹ A.g.e. 75-76.

¹⁰ Eleusis misterlerinde, Atina'dan Eleusis'e gelen tören alayının, Kephisos nehrinden geçerken kadın ya da "heteira"ların, aynı Iambe gibi, köprü üzerinde alaylı, gülünç hareketler ve oyunlarla buradan geçtiklerinden, hatta erkeklerin kadın maskesi takarak oynadıklarından bahsedilmektedir (Kerényi 2012, 101-102).

¹¹ Kykeon ile ilgili bkz.: Gençler Özkan 2016, 374-383, Kerényi 2012, 225-229.

Anne-kız'ın kavuşması ile sonlanan Eleusis gizem töreni, Hades'in ve ölümün yakınlığını ürkütücü bir şekilde hissettirmekle birlikte, törenlere katılanlara (inisiye olanlara) öte dünyada da mutlu bir hayat vadetmektedir¹².

Eleusis gizemleri gibi Antik Yunan dünyasında çok yaygın bir başka Demeter töreni ise "Thesmophoria Bayramları"dır. Kökeni Miken Uygarlığı'na kadar giden bu bayramların temelinde hem doğadaki hem de insandaki bereket ve bolluğu artırmak yatmaktadır¹³. Törenlerde, yine Homeros hymnos'unun canlandırması olarak, Persephone'nin yeryüzündeki bir yarıktan Hades'e kaçırılması gibi, doğal ya da yapay yarıklardan (bunlar kuyu da olabilir) domuzlar atılmaktadır¹⁴. Ertesi gün, törene katılanlar aynı Demeter gibi üzgün ve hiçbir şey yemeden (oruç tutarak) yerde otururlar. Bayramın son günü, yarıklardan atılan domuzların artıkları (toprağa karışmış parçalarını) tekrar yüzeye çıkarılır¹⁵. Bu durum, Persephone'nin yeniden yeryüzüne gelişi olarak yorumlanır ve buğday taneleri ile karıştırılan domuz artıklarından törene katılan herkese bir parça verilir. Toprağa ya da tarlalara atılan bu karışım, aynı zamanda bereketin garantisi gibidir.

Demeter ritüelleri, çekilen yasin mutluluğa, kuraklığın berekete dönüşünü anlatan, aslında doğanın döngüsünü yansıtan ve bu şekilde hem insanların ekip biçtikleri tarlaların bolluğunu hem de kendi üretkenliğini arttıracak büyüsel uygulamalardır. Çoğunlukla kadınlara yönelik olan bu tapınımdaki gizemler, antik dünyanın hala tam olarak bilinmeyen sırları olarak doğanın içinde saklı kalacaktır.

Diğer dinsel yapılanmalardan çok daha farklı gizem ve törenleri bulunan Demeter-Persephone tapınıminin kutsal alanları da farklılık gösterir. Anne-kız hikayesi ve gizemleri ile bağlantılı olarak kutsal alanlarda standart anlamda bildiğimiz tapınak formlarına çok az rastlanır, bunun yerine, yerleşimden biraz izole doğal kayalık alanlar içinde törenlerin farklı süreçlerinde kullanılabilecek mekanları bulunduran bölümlerden oluşur¹⁶.

¹² Clinton 2007, 344

¹³ Clinton 1993, 90-91.

¹⁴ "Megara" olarak tanımlanan bu çukurlarda yılanların da olduğu ve yılanların bu tür kutsal yerleri koruduklarına inanılırdı. Samsatlı Lucianos'un anlattığına göre, Arretaphoria adındaki bir başka törende yılanlara verilmek için, domuzların dışında, hamurdan yapılmış erkeklik organının ve bolluk-bereket sembolü olarak (çok çabuk büyüdüğünden) kozalaklı çam dalları atılmaktaydı (Sina 2004, 42).

¹⁵ Demeter törenlerinde domuz kurban edilmesinin başlıca nedeni, domuzun bereket sembolü olarak görülmesinde yatmaktadır.

¹⁶ Bookidis - Stroud 1997 (Corinth), Bulba 2008, 109-114; Cronkite 1997 (Mytilene), Miles 1998 (Eleusis)

Kutsal alanlarda, tanrıçalara kurban hayvanının dışında farklı formlarda pişmiş toprak figürin ve çeşitli kap formlarının da sunulduğu bilinmektedir. Sunuların arasında Hydria, meyve sepeti, sunum tepsi¹⁷ ve meşale¹⁸ taşıyan kadın figürinlerinin yanında; genç erkek, kadın ve çeşitli hayvan heykelcikleri ve dokuma tezgahı ağırlıkları¹⁹ da bulunmaktadır. Bunların dışında, törenlerde kullanılan kernoslar²⁰, minyatür kaplar ve kandiller de kutsal alanlarda karşımıza çıkan küçük arkeolojik bulgulardır²¹.

Erythrai'da Demeter ve Persephone Tapınımı

Yakın bir zamana kadar yapılan çalışmalarda, Erythrai'da bu tapınımı yansıtan sadece epigrafik ve nümismatik veriler ile karşılaşılmaktaydı. Ancak, son yıllarda kentte yapılan kazı çalışmalarıyla yeni bilgilerin ortaya çıkması sayesinde, bu zamana kadarki bilgiler arkeolojik açıdan da desteklenmiştir.

Erythrai'da Demeter ve Persephone Tapınımına Tanıklık Eden Epigrafik ve Nümismatik Kaynaklar

Erythrai'de Demeter Tapınımı ile ilgili epigrafik kaynaklar M.Ö. 3. ile M.S. 2. yüzyıl arasına aittir. M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirilen rahiplik satış listesi yazıtı (IEry 201)²², Erythrai'daki Demeter tapınımı üzerine en detaylı bilgileri içeren önemli bir belgedir. Bu yazıtta, kentte tapınımı bulunan tanrıların rahiplik satış fiyatları bulunmakta, Demeter ve Kore ile bağlantılı

¹⁷ Bereket sembolü olan yiyecekler ve semboller konulmaktaydı. Sunum tepsiyelerinin pişmiş toprak modelleri de yapılmaktaydı (Bookidis - Stroud 1997).

¹⁸ Kızını aradığının sembolü olarak kullanılan bir objedir. İkonografide kendisi de elinde meşale ile gösterilmektedir.

¹⁹ Nixon 1997, 78

²⁰ Tören sırasında kadınlar tarafından başlarının üzerinde taşınan birçok minyatür kabın bir araya gelmesi ile oluşan formdur (Kerenyi 2012, 234-235)

²¹ Merker 2000 (Korinth), Bulba 2010, 649-655 (Kaunos Demeter kutsal alanı Bothrosu) Doyran 2017, 1-14 (Kaunos); Bookidis – Pemberton 2015 (Korinth); Işık 2000, 229-240; Rumscheid 2006 (Priene terrekotta'ları üzerine yapılan çalışmada, Demeter ve Kore kutsal alanından çıkan terra cotta figürinlere de değinilmiştir); Az da olsa Kutsal alanlarda kimi zaman cam buluntulara da rastlanmaktadır. Bunun için bkz.: Gençler Güray 2017, 66-69. Cam gibi sikkeler buluntuları da kutsal alanlarda ender rastlanan bir grubu oluşturmaktadır. Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda ele geçen büyük miktardaki sikke grubu, bunun en çarpıcı örneğidir. Bahsi geçen sikkeler Prof.Dr. Zeynep Çizmeli Ögün tarafından yayına hazırlanmaktadır. Kendisine, bu konu hakkında bana verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

²² "IEry" numaraları yazıtlar, Engelmann – Merkelbach 1972 ve 1973 aittir.

beş farklı kültün adı geçmektedir²³: Bu kültler içinde Demeter “έγ Κολωναίς” (eg Kolonais) 1300 drahmi ile ücreti en fazla olan rahiplik statüsüdür. Arkasından Demeter ve Kore “Πυθόχρηστος” (Pythokhrestos), Demeter ve Kore “Δήμητρος” (Demetros), Demeter “Χλόη” (Khloe) ve son olarak sadece Kore'nin “Σωτείρη” (Soteire) tapınımı ile karşılaşılmaktadır (Tablo 1)²⁴.

En yüksek rahiplik ücretine sahip olan Demeter έγ Κολωναίς olup tanrıçanın bu sıfatı “Tepe” anlamına gelmektedir. Tanrıçaya bu ismin verilmesindeki temel neden, tapınağın konumlandığı yer ile bağlantılı olmalıdır. Bugüne kadar tespit edilemeyen tapınak, Erythrai'deki bir tepede ya da yerleşimin herhangi bir kayalık alanında olabileceği gibi Κολωναί olarak tanımlanan bir yer de olabilir²⁵. Yerleşimde dikkati çeken Akropolis ve yerleşimi çevreleyen, Banyoz Tepe ve Tınaz Tepe gibi yerlerin bu tapınımına uygun alanlar olabileceği düşünülebilir.

Yazıtta yer alan Demeter Χλόη, rahiplik ücreti daha düşük olan kültlerden biridir. Graf, bu kültün özellikle Attika'da tapınım gördüğünü ve geç antik dönem theologları tarafından Χλόη sıfatının, yeşillenmek anlamına geldiğini belirtmektedir²⁶.

Yazıtta, bu kültlerin dışında, her iki tanrıçanın birlikte anıldığı Demeter ve Kore Πυθόχρηστος ve Δήμητρος kültleri de yer almakta ve iki kült de aynı rahip tarafından satın alınmış görünmektedir. Bunların dışında, Demeter'den bağımsız olarak, Kore Σωτείρη tapınımı, anne kız kültleri içinde, rahiplik ücreti yüksek olan ikinci tapınımdır. Bu kült, Attika'da çok yaygın olup, Anadolu'da da etkisini göstermekte ve özellikle Kyzikos'ta çok popüler olduğu bilinmektedir²⁷.

²³ Engelmann – Merkelbach 1973, 201, 287-327.

²⁴ Demeter ve Kore “Πυθόχρηστος” 210 drachmi (56-57.satır), Demeter ve Kore “Δήμητρος” 190 drachmi (38. Satır), Demeter “Χλόη” 60 ve 101 drachmi (5. Satır), Kore “Σωτείρη” ise 302 drachmidir (49. Satır) (Engelmann – Merkelbach 1973, 293-294).

²⁵ Shipporeit, M.Ö. 4. yüzyıla ait Erythrai'da bulunmuş bir yol güzergahı yazıtında geçen Κολωναί vurgusuna dayanarak (IEry 151), kutsal alanın, agoradan geçerek Akropolis'in kuzeybatı eteklerinde olduğu, yazıtın bir başka bölümünde geçen aynı kelime ise deniz tarafındaki Μαραθόντα ya doğru olan bir Κολωναί yani tepeden bahsedilmektedir (Shipporeit 2013, 63; Engelmann – Merkelbach 1973, 249-251.). Engelmann – Merkelbach, “Μαραθόντα” yı “rezen alanı” olarak çevirmiş ve yazıtın ilerleyen kısımlarında aynı kelimenin “Μαραθούντα” olarak yazıldığı bu kullanımın yerel olduğu belirtilmektedir (Engelmann – Merkelbach 1972, 251).

²⁶ Graf 1985, 273. Χλόη'nin Κλοάζω'dan türediği ve bu kültün bayramının doğanın yeşerdiği bahar döneminde olduğu belirtilmektedir.

²⁷ Graf 1985, 280-281.

Bahsi geçen yazıt dışında, kentteki Demeter tapınımı üzerine bilgi verecek başka yazıtlar da bulunmaktadır. Geç Hellenistik Dönem'e ait "Kurban Takvimi"nde (IEry 207) Demeter Ἐλευσινία için adanacak kurban fiyatının verilmesi, Demeter'in en ünlü kültünün de Erythrai'da tapınım gördüğünün kanıtıdır²⁸. Ἐλευσινία isminin, Demeter tapınıminin merkezi olan Attika'daki Eleusis'ten geldiği tahmin edilmektedir²⁹. Giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi, Protogeometrik dönemde Attika'da çok ünlü olması gereken bu kültün Attika'dan İonia'ya gelen ilk kolonistler tarafından getirildiğini Graf da belirtmektedir³⁰.

1891 yılında, Akropolis'in doğusunda yarım daire planlı bir yapay mağara ve mağara civarında toplam dört yazıt tespit edilmiştir³¹. Bu yazıtlar sayesinde, mağaranın Sibyll'e adandığı ve içinde bir su kaynağının olduğu, hatta M.S. 162 yılına ait yazıtta, mağaranın sadece Sibyll'e değil Demeter Thesmophoros'a, adı okunamayan bir başka tanrıya ve İmparatorlar, Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a da adandığı (IEry 225) belirtilmektedir³². Demeter Thesmophoros, yukarıda bahsi geçen Thesmophoria bayramlarıyla bağlantılı olması gereken çok yaygın bir tapınımdır. Yaygın olmasındaki başlıca neden, törenlerin/bayramların doğrudan bolluk ve bereket üzerine yönelmesi olmalıdır.

Erythrai'da Demeter tapınımı üzerine bilgi alabileceğimiz bir başka kaynak ise numismatik verilerdir. Erythrai sikkelerinde Demeter tasvirlerinin sadece Roma İmparatorluk Dönemi'nde darp edilen sikkelerde kullanıldığını

²⁸ Shipporeit 2013, 60.

²⁹ Stallsmith 2008, 118.

³⁰ Graf 1985, 273. Erythrai'nin dışında Ephesos, Miletos, Priene ve Teos'ta da bu kültün mevcut olduğunu ele geçen epigrafik kaynaklardan öğrenmekteyiz (Shipporeit 2013, 38, 104, 181, ve 204).

³¹ Buresch 1892, 16-17. Bu yapay mağarayı Jani Tschakufis adında bir Rum'un 1891'in yaz ayında bulduğunu, Buresch'in kazı alanına gittiğinde yapının yıkıldığını ama yaklaşık 2 metre genişliğindeki yarım daire planlı duvarın, mağaraya su getiren kanalların ve olukların, suyun toplandığı teknenin hala görüldüğünü söylemektedir. Mağaraya ait mermer plakalar ile diğer blokların yığın halinde yapıyı çevrelediğini belirtmektedir. Mağarada tespit edilen 4 yazıt: Dört yazıtın üçü M.S. 162 yılına aittir ve anlaşıldığı kadarıyla, İmparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un kenti ziyarete gelmesi olasılığına karşı yapılan yenilenmeler adına dikilmiştir. Bahsi geçen yazıtlardan ilki, Sibyll'in kendini anlattığı epigramı içeren bir kapı sövesidir (IEry 224). Metinde bahsedilen, Sibyll, Demeter ve imparatorlara adanan yazıt yazıt (IEry 225). Yine aynı tarihteki onarımlarla bağlantılı olan bir başka yazıt ise Sibyll ve annesi Nais heykellerine adanmış korniş bloğu parçalarıdır (IEry 226). Son yazıt ise daha geç bir döneme aittir ve mağaradaki su kaynağının yenilenmesi onuruna yazdırılmıştır (IEry 228).

³² İçinde bir su kaynağının olduğu belirtilen Sibyll mağarası, (IEry 225).

görmekteyiz³³. Sikkelerin arka yüzlerinde Demeter daha çok ayakta ve bir ya da iki elinde meşale, asa, buğday, buğday-haşhaş demeti ile betimlendiği gibi yılanların çektiği biga sürer halde iki elinde meşale tasvirleriyle de karşılaşılır (Resim 2a.b)³⁴.

Erythrai'da Demeter ve Persephone Tapınımına Tanıklık Eden Arkeolojik Bulgular

Erythrai'deki kazı çalışmaları 2016 yılından itibaren, "Aleon Konteksi" olarak adlandırılan, Akropolis'in doğu eteklerine yönlendirilmiş ve bu alanda (Resim 1 ve 3), birbiri ile bağlantılı mekanlar ve sokaklar ortaya çıkartılmıştır. Yol ve mekanları örten tabakalar içinden en erken M.Ö. 4. yüzyıl, en geç ise M.S. erken 1. yüzyıla ait malzemeler ele geçmiştir.

Alanın kuzey-doğu bölümünde "AL I B-2 001" numaralı açmada sürdürülen kazılar sırasında (Res.3), çoğunluğunu M.Ö. geç 1.yüzyıla (geç Hellenistik – Erken Roma) ait seramik parçalarının oluşturduğu bir katman tespit edilmiş ve bu katmandan, mask biçiminde içbükey kesiti olan bir obje ele geçmiştir. 8.2 x 7.2 cm. ebatlarında, sadece baş kısmındaki ufak kırıkların dışında, iki parçanın birleşmesiyle neredeyse tam olarak ele geçmiş parçanın üzerindeki tasvirden bunun "Baubo" figürü olduğunu söyleyebiliriz (Resim 3.1). Demeter Hymnos'unda karşımıza çıkan, müstehcen dansları ile tanrıçayı yastan çıkaran ve onu güldüren Baubo³⁵ tasviri bugüne kadar yapılan kazı ve araştırmalarda sadece Priene ve Samos'taki Demeter Kutsal alanlarında ele geçmiştir³⁶. Figürinin belirleyici

³³ M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren kent sikkelerinde, at üstünde galopa kalkmış çıplak erkek figürü (Erythros?), Herakles başı ya da sopası, Athena, Dionysos ve Helios gibi tanrı tasvirleriyle karşılaşılır (Kinns 1980, 8-156; Bayburtluoğlu 1965, 127-128; SNG München 294, 300-301, SNG Cop. Ionia, 554-739 arasında bahsi geçen sikkeler bulunmaktadır).

³⁴ Bahsi geçen ikonografiler için bakınız: Head 1892, BMC 255 (Ayakta duran uzun khiton'lu Demeter, sağa, sol elinde meşale, Traianus sikkesi), 257 (Demeter ayakta elinde buğday taneleri ve uzun meşale tutar halde, sola, Antoninus Pius), 264 (Demeter ayakta, sola, elinde asa tutar halde, Septimus Severus), 266 (Demeter ayakta elinde buğday taneleri ve uzun meşale tutar halde, Severus Alexandre); Head 1911, 579; SNG München 406 (Demeter ayakta elinde buğday taneleri ve uzun meşale tutar halde, Altarın yanında, M.S. 1.yy.); SNG Cop. Ionia, 744 (Demeter ayakta elinde buğday taneleri ve uzun meşale tutar halde, Altarın yanında, Erken İmparatorluk Dönemi), 752 (Demeter ayakta elinde buğday taneleri ve cornu copia tutar halde, Valerius-Gallienus), 768 (Demeter ayakta elinde buğday taneleri ve uzun meşale tutar halde, Antoninus Pius), 774 (Demeter ayakta elinde buğday taneleri ve uzun meşale tutar halde, Severus Alexandre); RPC VI online, 4705.2 (Demeter (?) sur taçlı, yılanlı biga sürer halde iki elinde de meşale, Severus Alexandre)

³⁵ Bkz.dipnot. 8-9

³⁶ Rumscheid 2006, 220-223.

temel özelliği, hymnos'ta da anlatıldığı gibi belden aşağısının çıplak olmasıdır. Ancak bu çıplaklık biraz daha sembolize edilerek, göbeğin olduğu yere bir kadın başının oturtulmasıyla yapılmıştır. Bu şekilde bacak, genital organ ve kadın yüzünden oluşan figürler Demeter adak heykelcikleri içinde de dikkat çekici bir gruptur. Yukarıda da bahsedildiği gibi bolluk ve bereketin sembolü olması gereken Baubo figürleri olasılıkla, yine aynı amaçla kullanılan phallos'un bir tür kadın versiyonu olmalıdır³⁷. Erythrai'da ele geçen örnek, Priene ve Samos'takilerden farklılık gösterir. En dikkat çekici farkı, Erythrai örneğinin bir heykel değil de küçük bir mask şeklinde, bacaksız ve ağzın yerinde genital organın gösterilmiş olmasıdır³⁸.

Bu kabartmanın dışında, bahsi geçen açmadan ve "ALI A6-003" numaralı sondajdan iki küçük kernos parçası (Resim 3.5) ve biri "Hydrophoros" biçiminde³⁹ üç kadın terracotta figürin parçası (Resim 3.2-4) ele geçmiştir. Bahsi geçen bu parçaların hepsinin Demeter tapınımı ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Bu bulguların dışında, alanda sayılamayacak kadar çok sayıda dokuma tezgahı ağırlıklarının da şu an için Demeter kültü ile ilişkilendirilmesi uygun görünmektedir⁴⁰.

Bu şekilde, Erythrai'da bu zamana kadar sadece epigrafik ve nümismatik kaynaklardan bildiğimiz Demeter'in varlığı, arkeolojik verilerle de kanıtlanmış bulunmaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Erythrai'in ünlü Sibyll mağarasının, şu an üzerinde çalışılmakta olan, Akropolis'in doğu eteklerinde olduğu 1891 yılındaki çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu mağaranın Sibyll'in yanında Demeter Thesmophoros'a da ithaf edilmiş olması, burada tanrıçaya da tapınıldığının bir kanıtı olabilir⁴¹. Yapay olduğu söylenen mağara, büyük olasılıkla, hem kehanetlerin yapıldığı hem de tanrıçalara tapınılan bir yer olmalıydı. Bu nedenle, kazılarda bulduğumuz ve Demeter'i işaret eden adak eşyalarının bu mağaradaki tapınım alanına bırakılmış örnekler olabileceği düşünülebilir.

Bir ön araştırma ve tespit olarak sunduğumuz bu çalışmanın, ileride yapılacak yeni kazılar, buluntularla geliştirilmesi ve arkeoloji dünyasına yenilikler getirmesi hedeflenmektedir.

³⁷ Graf 2015, 499.

³⁸ Eserin kült bağlantıları ve ikonografik incelemesi üzerine çalışmalarımız devam etmektedir.

³⁹ Hydria (su kabı) taşıyan kadın heykelleri. Bu figürlerde kadınlarda Hydriayı genelde başlarında tutmaktadırlar.

⁴⁰ Demeter tapınımında, adak olarak dokuma tezgahı ağırlıklarının da bırakıldığı bilinmektedir (Nixon 1997, 78).

⁴¹ Bkz.dipnot. 25

Kaynakça

- Akalın, A. G., 2006 Yılı Erythrai Kazısı (İlk Sezon), *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara 2008, 299-312.
- _____, Traces of the Mother Goddess in Erythrai, *Asia Minor Studien 65*, 2008, 1-7.
- _____, Erythrai Kazısı 2007 Sezonu Çalışmaları, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4. Cilt, Ankara 2009, 139-158.
- _____, 2008 Sezonu Erythrai Kazı Çalışmaları, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4. Cilt, Ankara 2010, 381-395.
- _____, Erythrai Kazısı 2009 Sezonu Kazı ve Araştırmaları, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4. Cilt, Ankara, 2011, 342-359.
- _____, Erythrai Kazısı 2010 Sezonu, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4. Cilt, Ankara, 2012, 509-534.
- _____, Erythrai'da Ana Tanrıça'nın İzleri II, *Ömer Çapar'a Armağan (Edit. T.Yiğit, M.A. Kaya, A.Sina)*, Ankara, 2012, 1-12.
- Akurgal, E., *Erythrai*, 1979.
- _____, "Erythrai Kazıları 1979 Çalışmaları", *II. Kazı Sonuçları Toplantısı; 1980*, 31-32.
- _____, *Eski İzmir I - Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- Bayburtluoğlu, C., Erythrai (İldırı)'da Bulunan Paralar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı 3- 4 Cilt: 2-3, 1965, 127-134.
- _____, *Erythrai – Coğrafya Tarih Kaynaklar Kalıntıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.
- _____, *Erythrai II – Pişmiş Toprak Eserler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977.
- _____, *Erythrai Cilt I-II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.
- Bookidis, N., Stroud, R.S., *Corinth, Vol. 18, No. 3, The Sanctuary of Demeter and Kore: Topography and Architecture*, American School of Classical Studies at Athens, 1997.
- Bookidis, N., Pemberton, E.G., *The Sanctuary of Demeter and Kore: The Greek lamps and Offering Trays*, 2015.
- Bulba, M., Demeterkult in Kaunos, *Anodos –Studies of the Ancient World 6/7, (2006/2007)*, 2008, 109-114.

- _____, Bothroi in Küçükale Kaunos, *Belleten* 271, LXXIV, 2010, 649-655.
- Buresch, K., Die Sibyllinische Quellgrotte in Erythrae, *Mitteilungen Des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abtheilung XVII*, 1892, 16-36.
- Clinton, K., The Sanctuary of Demeter and Kore at Eleusis, içinde N.Marinatos – R. Hägg (Edit.), *Greek Sanctuaries – New Approaches*, 88-98, Routledge, London, 1993.
- Clinton, K., The Mysteries of Demeter and Kore, içinde D.Ogden (Edt.), *A Companion to Greek Religion*, Blackwell Publishing, 2007, 342-356.
- Cronkite, S.M., The Sanctuary of Demeter at Mytilene: A Diachronic and Contextual Study I-II, A thesis submitted for the degree of Doctorate of Philosophy in the University of London, 1997.
- Doyran, M., Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda Thesmophoria Bayramının İzleri, içinde M.Doyran, B.Özen-Kleine, U.Çörtük, S.Özen, *Basileus- Uluslar arası "Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri" Sempozyumu*, 25-28 Haziran 2014, 1-14, Bilgin KS, Ankara, 2017, 1-14.
- Engelmann, H., Merkelbach, R., *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai Teil I (Nr. 1-200)*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1972.
- Engelmann, H., Merkelbach, R., *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai II Teil II (Nr. 201-536)*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1973
- Erdoğan, E., Erythrai Kaya Kutsal Alanları, *OLBA XII*, 2006, 115-144.
- Head, B.V., *British Museum Catalogue of the Greek Coins of Ionia*, London, 1892 (BMC Ionia).
- Head, B.V., *Historia Numarum – A Manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1911(HN).
- Hesiod, the Homeric Hymns, and Homeric, (Trans. H.G. Evelyn-White), Loeb Classical Library, 1914.
- Gençler Güray, Ç., Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda Bulunan Baş Şeklinde Bir Cam Pendant, içinde A.Diler, S.Özen v.d. (Edt.), *Basileus – 50.Yılında Kaunos/Kbid*, 2017, Bilgin KSYayımları, Ankara, 66-69
- Gençler Özkan, A. M., Eleusinian Mysteries: A Pharmaceutical Approach, içinde Tekiner, H., Şen, B. (Edit.), *42nd International Congress for the History of Pharmacy, 8-11 September 2015, Istanbul*, 374-383, Eczacılık Tarihi Araştırma Derneği, İstanbul, 2016.
- Graf, F., *Nordionischen Kulte – Religionsgeschichtliche und Epigraphische Untersuchungen zu den Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia*, Schweizerisches Institut in Rom, 1985.

- Graf, F., Baubo, içinde Pauly, Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike - 2 Arc-CI, 499, H. Hubert Cancik, H. Schneider, Darmstadt, 2015.
- Işık, C., Demeter in Kaunos, içinde *BCH Supplement* 38, 2000, 229-240.
- Kerényi, C., *Eleusis – Anne Kızın Arketip İmgesi*, (Çev.: T.Bayraktar Yaşar), Pinhan Yayınları, 2012.
- Kinns, P., *Studies in the Coinage of Ionia – Erythrae, Teos, Lebedus, Colophon, c.400-30 B.C.*, University of Cambridge, Doktora tezi, 1980.
- Merker, G.S., Corint XVIII, Part IV The Sanctuary of Demeter and Kore: Terre Cotta Figurines of The Classical, Hellenistic and Roman Periods, American School of Classical Studies at Athens, 2000.
- Miles, M.M., *The Athenian Agora XXXI The City Eleusinion*, American School of Classical Studies at Athens, 1998.
- Nixon, L., The Cults of Demeter and Kore, içinde R.Hawley – B.Levick (Edit.), *Women in Antiquity – New Asseements*, 1997, Routledge, 75-96.
- Rumscheid, F., *Die Figürlichen Terrakotten von Priene*, Reihert Verlag Wiesbaden, 2006.
- Schipporeit, S.T., *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien*, BYZAS 16, 2013, Veröffentlichungen des Deutschen Archiologischen Instituts Istanbul, Ege Yayınları, 54-65.
- Sina, A., Eleusis'te Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44, 1, 2004, 37-52.
- SNG Cop. Ionia, Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Ionia, Copenhagen 1946.
- SNG München, Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Staatliche Münzsammlung München, 20, D.O.A. Klose (Edt.), München 1995.
- Stallsmith, A.B., The Name of Demeter Thesmophoros, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 48, 2008, 115-131.

EKLER

Tablo 1: Epigrafik kaynaklarda Erythrai'de Demeter Kültleri

Yazıt	Kült	Açıklama	Blok	Tarih
IEry 69	Demeter	Demeter rahibesi Zosime'nin onurlandırılması	Mermer parça, 21x10 cm.	?
IEry 201	Demeter “έγ Κολωναίς”	Rahiplik Satış Listesi	52x30x100 cm.	M.Ö. 300-260 arası
	Demeter ve Kore “Πυθόγρηστος”			
	Demeter ve Kore “Δήμητρος”			
	Demeter “Χλόη”			
	Kore “Σωτείρη”			
IEry 207	Demeter “Έλευσινία”	Kurban Takvimi	Stel	M.Ö. 2.yüzyılın ilk yarısı
IEry 225	Demeter Thesmophoros	Erythrai Sibyll mağarası ve su kaynağının onarımı üzerine	Kırık parçalardan oluşan blok	M.S. 162
IEry 105	Demeter	Bir Agoranomon'un onurlandırılması	Pedestal	İmparatorluk Dönemi
IEry 221	Demeter	Demeter'e ithaf	Altar 35x35 cm.	İmparatorluk Dönemi

Resim 1: Erythrai Antik Yerleşiminin yayıldığı alan (Fotoğraf: Erythrai Kazısı arşivi)

Resim 2: a. Maximinus, M.S. 235-238, Ö.Y.: Taçsız ve zırlı Maximus, sağa; Γ I OYH MAEOC K; A.Y.: Demeter ayakta, sola, uzun asa ve mısır taneleri tutar halde; ΕΠ C AYP EAENOY EPYΘPAIQN (RPC VI Online 4713.1/2) b. Severus Alexander, M.S. 222-235; Ö.Y.: Taçlı ve zırlı Severus Alexander büstü, sağa, K M AYP CE AΛEΞANDPOC; A.Y.: Demeter (?) sur taçlı, yılanlı biga sürer halde iki elinde de meşale; ΕΠ C Π AI ATTAΛOY T B EPYΘPAIQN (RPC VI Online 4705)

Resim 3: Erythrai "Aleon Konteksi": 1. Baubo, 2. Hydrophoros, 3-4. Kadın figürinleri, 5. Kernos parçaları (Fotoğraf: Erythrai Kazısı arşivi)

